

ԳԻՐՔ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՅ ԱՐԾԱԹԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆԸ

Լոս Անջելեսում 2005 թ. առանձին գրքով անգլերեն և հայերեն լեզուներով լույս է տեսել արվեստի գործերի սիրահար և հավաքող Հովսեփ Թոքատի «Հայ արձաթագործ վարպետները» աշխատությունը: Այն նվիրված է Վանի արձաթագործությանը և այդ իմաստով բացառիկ երևույթ է հայ արվեստագիտության պատմության մեջ: Հայ արվեստագիտության մեջ վաղուց զգացվում է պակասը հայ արձաթագործության զանազան կենտրոններին վերաբերող առանձին աշխատությունների, և այդ իմաստով խնդրո առարկա գիրքը գալիս է մասամբ լրացնելու Վանի արձաթագործությանը վերաբերող բացը:

Լոսանջելեսաբնակ Հովսեփ Թոքատը ծնվել է Թուրքիայում՝ Արևմտյան Հայաստանի Քղիի Ճերմակ (Ջերմեք, Ջերմաք) գյուղում: Նա մասնագիտությամբ տնտեսագետ է, և արձաթագործության հանդեպ նրա սերը գալիս է մանկուց և կապված է ընտանեկան առօրյա գործածության արձաթե իրերի հետ: Հնագույն անցյալ ունեցող Վանի արձաթագործության ուսումնասիրությունը երկար տարիների ջանքեր պահանջող աշխատանք է:

Դեռևս երիտասարդ տարիքից հեղինակը սկսել է փնտրել, ուսումնասիրել Վանի արձաթագործությունը, որի օրինակները վաճառքի և Մեծ Եղեռնի պատճառով ցրվել են աշխարհով մեկ: Նա նկարել և ուսումնասիրել է իր և բազմաթիվ այլ մարդկանց մասնավոր սեփականությունը հանդիսացող առարկաները, փնտրել է Թուրքիայի, Պարսկաստանի, Ռուսաստանի թանգարանային և արխիվային հաստատություններում պահվող Վանի և առհասարակ հայ արձաթագործության կարևոր գործերն ու վավերագրերը և այդ ամենը զետեղել է այս հիանալի գրքում:

Այս շքեղ հատորի առաջին բաժնում ներկայացված է հայ ժողովրդի համառոտ պատմությունը (սկսած Հայկի և Բելի առասպելից մինչև մեր օրերը), և այն բաղկացած է հետևյալ ենթաբաժիններից՝ «Նախապատմական շրջան և Ուրարտու», «Երվանդունիներն ու Արտաշեսյան հարստությունը», «Արշակունիները», «Քրիստոնեության ընդունումը», «Գրերի գյուտը», «Ավարայր և արաբական տիրապետութ-

յուն», «Բագրատունյանց թագավորությունը», «Մելջուկյան տիրապետություն», «Կիլիկիա», «15-18-րդ դարեր», «Հայ մշակութային կյանքը Օսմանյան տիրապետության տակ», «Հայաստանը Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև», «Մփյուռք և Խորհրդային Հայաստան», «Վերասնկախացում»:

Գրքի հաջորդ բաժինը ընդգրկում է Վան քաղաքի համառոտ պատմությունը: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ Վանը հայկական մշակույթի առավել հին և կարևոր օրրաններից է եղել: Այստեղի բնակչությունը հիմնականում զբաղվում էր արհեստագործությամբ և առևտրով: Վանում են ծնվել բազմաթիվ մեծանուն գրողներ և արվեստագետներ: «Վանի ժողովրդագրական վիճակը» նկարագրող ենթաբաժնում ներկայացված են Վանեցի մշակների և կանանց լուսանկարները: Վերջիններս հետաքրքիր են իրենց ազգագրական հագուստների բնույթով, դրանում կարելի է համոզվել՝ դիտելով Վանի տիկնանց տարազների և զարդեղենի օրինակները: Առաջին անգամ մի գրքի մեջ են ամփոփված տասնյակ տարբեր տեսակի արծաթե ջրի ըմպանակները, ծխախոտի տուփերը և հատկապես Վանում հատված դրամների օրինակները՝ սուլթան Ահմետ Գ-ի դրամը, 1761 թ. հատված սուլթան Մուսթաֆայի դրամը և այլն:

Այս հատորի ընթերցումից հայտնի է դառնում, որ 19-րդ դարի վերջում Վանում կային հարյուր քսան ոսկերչական խանութներ և արհեստանոցներ, որտեղ նուրբ ճաշակով ու բժախնդրությամբ պատրաստում էին զարդեր, բաժակներ, ծամակալներ, մատնոցներ, գոտիներ, սանրեր, սափորներ, ծխախոտի տուփեր և այլն:

Ամեն տարի Վանում ստեղծվում էին հազարավոր արծաթյա իրեր, հատկապես ծխախոտի տուփեր, որոնք վաճառքի համար արտահանվում էին Պոլիս, Եվրոպա, Միացյալ Նահանգներ և այլուր: Վանի արծաթագործները գործածում էին զանազան արհեստագիտական եղանակներ, որոնցից էին արծնապատումը, սևատը (սևատապատումը) և այլն: Միջին Արևելյան մի շարք երկրներում, ինչպես Եգիպտոս, Միրիա և Լիբանան, սևատապատումը հայտնի է որպես Վասպուրականից բերված արվեստ: Մակայն այդ տարածքներում աղավաղելով, «սևատ» բառը վերածել են «սավաթ»-ի:

Ուշագրավ են հատորում տեղ գտած հայ ժողովրդի տարբեր սովորույթների հետ առնչություն ունեցող այնպիսի իրերը, ինչպիսիք են նշանդրեքի մատանիների տուփերը:

Գրքի մեջ զետեղված ընտիր օրինակների շարքին կարելի է դասել նաև սևատապատ, ձուլած և փորագրված արծաթե մտրակը, որը զարդարված է ոսկե նախշերով, ձեռնափայտի գլուխը, հայկական միջնադարյան ձեռագրերի կազմերը, զանազան ծխական իրերը, հովանոցների բռնակները, սրերի, դաշույնների, գրիչների, թանաքամանների, ձիերի քերիչների նմուշները:

Այս շքեղ գրքում բերված են Վանի գրեթե մոռացված կամ քչերին հայտնի արծաթագործ վարպետների անկրկնելի գործերը, օրինակ՝ Դավիթ Փափազյանի պատրաստած սևատապատ արծաթե ծխախոտի տուփերը, որոնցից մեկի վրա փորագրված է Մշո նահանգի քարտեզը և Առաքելոց ու Ս. Աստվածածին վանքերը, իսկ մյու-

սի վրա՝ Հ. Յ. Դաշնակցության թերթերը:

Զարմանալի հայտնագործություն է Եթովպիայի Մենելիք Բ թագավորի ոսկերչապետ Տիգրան Հեպյանի պատրաստած թագը, որը մեկն է արքայի համար նրա պատրաստած թագերից:

Անշուշտ այս հատորում Վանի հայ արծաթագործության բոլոր իրերը ներկայացված չեն և դեռևս տարբեր երկրներում և բազմաթիվ անհատների մոտ կան հայ և մասնավորապես Վանի արծաթագործության հազարավոր նմուշներ, որոնք սպասում են իրենց ուսումնասիրողներին:

Այս գիրքը մի ամբողջ կյանքի գործ է և այդ առումով՝ բացառիկ նվիրումի դրսևորում: Հեղինակը ցրիվ եկած, փռշիացած Վանի արվեստը մի գրքի մեջ ամփոփելով՝ անհետացումից, մոռացությունից փրկել և հավաքել է արծաթագործների անունները և դրանով իսկ ներկայացրել է չերևացող ահռելի մշակութային ժառանգության պատկերը: Եվ անշուշտ չի կարելի չհամաձայնել Հովսեփ Թոքատի գիրքը եզրափակող խոսքերի հետ. «Եթե տեր չկանգնենք մեր արժեքներին, ապագայում ոչինչ չենք ունենա»:

ՄԱԹԵՆԻԿ ՉՈՒԳԱՍՉՅԱՆ